

ПЪТНИТЕ КАРТИНИ НА КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

ПАНКО АНЧЕВ

Този писател не беше галеник на съдбата; не се радваше на слава, не бе поставял в редиците на първите имена в литературата. Той живя скромно и тихо, като ни завеща малко по обем литературно творчество. Но днес това творчество получи известност, признание, достойна оценка. Времето показва, че в изкуството от особено значение са искреността, честността, истинността. Благородството, страданието, самоотдаването в името на словото, усилието да се постигне в пълнота дълбината на човешката душа са бележите на пълнокръвните художествени творения, на новите открития и прозрения. Такива са законите на изкуството! Читателят може да бъде заблуждаван от модни шумотевици, от суетни и кресливи празнодумци, но за дълго ли? Нали идва ден, когато се вижда кой е зван и кой призван, когато пламва и най-дребният къс самородно злато, когато се отделя зърното от плявата, истината от наподавяването ѝ.

Винаги в сянката на големите имена, в сянката на своите съмишленици, приятели и спътници, в сянката дори на писателите, които превеждаше, Константин Константинов изживя дълъг път и изстрада своето лично дело. А то бе посветено на човека, на неговите болки и мъки, на кратките му радости и въздигания, на красотите, достъпни на чувствителния и състрадателния. К. Константинов изобразява предимно нежната и деликатна личност, като подчертава стремежа ѝ към нравствено съвършенство и хармония. Често този стремеж се проявява в дребни наглед подробности, в ненапращивни жестове, в тихия плач или в беззвучния смях, в недоверчивия поглед или в плахия зов за близост и приятелство. Страстите са овладени: на преден план излиза не силният характер, а крехката надежда, съдържаната преценка, разумното желание, възпитаното поведение. Но това не означава, че героите на Константин Константинов са равни и елементарни, че нямат изблици, че страдат малко, че не се борят, че са сухи и непривлекателни. Те не се самоизтъкват, но твърдо отстояват правото си на самостоятелност и лично достойнство. В живота не заемат позата на борци, ала не са и предатели, не са конформисти. Те се налагат с отказа от компромиси, с деликатното, но достатъчно твърдо несъгласие с грубостта или като се затварят в себе си и в себе си изплакват болката. Когато сгрешат, душите им се разкъсват от срам и позор. Нищо не е така непристойно, позорно дори, както измамата, подлостта, измяната. В сивото и еднообразно ежедневие, където няма събития, промени и страсти, човек е длъжен да бъде честен, да не губи достойнството си и да не опустошава душата си.

Константин Константинов е в пълна мяра реалист. Историите, които ни разказва, са взети от живота, а героите са истински хора. Писателят е верен на житейската фактура и не се отклонява от действителната случка. Обикновено неговите разкази са истории на пътуванията. Минавайки през град или село, пътувайки с този или онзи човек, разказвачът се среща с интересни личности; те му разказват случки или сам той става свидетел на драматични събития. Константин Константинов ни

убеждава, че разказът е достоверен, че нищо не е измислено, че прочетеното може да се срещне в живота. Той черпи от действителността и навсякъде описва само онова, което е виждал и преживял. Ето защо е трудно да се определят жанрово творбите му.

Пътуванията са една възможност за промяна, за общуване с друг свят, където нещата са различни и където хората по свой начин са организирали живота. Сладостта е в опознаването на този начин на живот, в осмислянето на разликите. Те впечатляват пътешественика, карат го да се замисля над видяното в чуждото място и са критерият за сравнение. К. Константинов винаги се отнася с уважение към местата, които посещава, и към хората, които ги населяват. У него липсва надменност — дори когато се среща с изостанали райони, с неграмотни мъже и жени, с бедняци. Липсва и чувството за малоденност, когато е в Европа и пред очите му са внушителните паметници на древна култура или пък белезите на една развита съвременна цивилизация, смайваща с високия жизнен стандарт и с неизброимите технически постижения. Константин Константинов обича и умее да описва красивите градове, съхранили останките от минала слава, предоставили музеите и галериите си за изкуството на нашия век. И как само ги описва. Ценител от най-висок ранг на истинското изкуство, познавач от голяма класа, писателят знае какво е за света Франция, каква е стойността на художник като Брьогел или Ван Гог. Затова и с такава наслада разказва за местата, където са се родили или живели първенците на европейския дух на XIX и XX век. Писателят забелязва и си обяснява самочувствието на французи или немци, на англичани или гърци, породено от съзнанието им на наследници, на потомци на многовековно минало. „Сред пъстрата тъпна бавно се движат величавите черни фигури на арлезианките. В тия снажни, стегнати с корсет и дълги рокли жени, в тия конически шапчици с бяла дантела, в тия гордо завити вежди и кадифени очи *дреме наистина дълбока, тайна и опасна сила*. Повели за ръка розови хлапенца, те вървят по две, по три, разговарят на своя напевен и неразбираем диалект и *погледите им се плъзгат над главите на другите. Това е спокойната самоувереност на расата, запазена и предавана от век на век. Царствена гордост — нали Арл е бил някога „Галският Рим“!* („Арл“, к. м. — П. А.). Тук има уважение, преклонение дори пред достойнството и самочувствието на арлезианеца. Той е заслужил правото си да бъде надменен, въпреки че новото му битие е далеч по-безславно и сиво. Съвременният бит е важен за К. Константинов, но не дотолкова, че да намали уважението му. Материалните знаци на културата, сътворявана някога, не биха имали някаква стойност, ако не са проникнали в духа на днешните хора, ако не са стоплени от любовта, уважението и възхитата на съвременниците. Само когато човек възприема красотата и ѝ се радва с чисто сърце, тя не умира.

Европа ревниво пази миналото си. То е нейната гордост. Времето е рушало, но не е успяло да умъртви всичко. Останало е може би онова, което е най-ценно, което заслужава най-много дълголетие си. Когато човекът на XX век гледа всичко това, когато му се възхищава, той всъщност прокарва истинския мост между различните времена. Има нещо свещено и ритуално в общуването на Константин Константинов с културата, с нейните паметници, с образците на съвършенството. Старината е жива, макар да е консервирана и предназначена за любопитството на туриста. К. Константинов не е турист. Той е по-скоро съмишленник на древната култура, неин тълкувател и ценител. Ала писателят не остава до миналото, не се ограничава с историческия живот на изкуството. Възторгането от паметниците не заслепява трезвия поглед върху социалната действителност, върху неравенството в обществото, върху съдбата на отделния човек. Ето кое отличава писателя сърцеед от туриста — па бил той дори турист ерудит, с научни интереси и наклонности. Константин Константинов посещава чуждата държава, за да се запознае с начина на живот, с нравите и обичаите на страната, с нейната уредба. И за най-важното: да надникне в човешката душа. Хората си приличат. Но те се и различават. Върху съдбите им тежат разни причини и обстоятелства. При срещата си с който и да е народ К. Константинов

открива общото и различното с българския, улавя онова, което е уникално, на фона на онова, което притежават всички хора по света.

Да, в пътните картини на Константин Константинов, вдъхновявани от посещенията му в чужбина, централно място заема човекът. Но с особено майсторство писателят рисува природата. Рисува я с присъщата му способност да открива своеобразното, единственото, отличаващото пейзажа на дадената страна. Ето един характерен пример: „Лек ветрец разведрява напечения въздух. Пред размърданите чинари блясва Богородица с благославяща ръка над града. Едно невидимо чучурче бълболи, скрито в сенчестата пещера отсреща. Две деца играят в пьстрата сянка на алеята. Далеч, в дъното, върху самотна скамейка момиче в светла дреха чете книга.“ Не е нужно да продължавам цитата, за да се разбере, че това не е български пейзаж, че писателят описва зноя на юга, на Прованс във Франция. Откъсът е от пътеписа „Авиньон“. Константин ни е оставил и по-хубави природни описания, но аз избирам това, защото то е като първите акорди в музикалната пиеса, предопределящи по-сетнешното ѝ звучене. Трябва наистина да имаш очи за пейзажа и думи, с които да го предадеш, за да запазиш уникалността на гледката, да изразиш нейния национален облик. Константин Константинов умее да прави това. Авиньон в пътеписите му е Авиньон, Арл е Арл, Ница е Ница, Микени е Микени. Дори човек да не познава тези места, да не е бил там, пак ще усети различното в тях, ще почувствува красотата им, без обаче да я смесва и обърква. Ето какви възможности притежава словото на Константин Константинов при рисуване на морския пейзаж: „По-късно, в мокрите и студени дни на север, пред очите ни внезапно ще изплува бедният каменив бряг, плосък и печален, с това странно име — Скарамангá, матово-синьото море, което приплесква напевно, и това бледо, леко замъглено небе, дето незаркото слънце слиза над далечните хълмове на Коринт. И това ще бъде едно ново пътуване през хилядолетията, едно възвръщане за миг в оня свят, отдето някога душата ни е била изгонена за някакъв неизвестен грях („Скарамангá“).“ Един-два шриха само са достатъчни за добрия писател, за да нарисува картината и за да внуши настроението. И да загатне по-сетнешното чувство, което ще тежи върху преживяванията. Това не би могъл да бъде пейзаж от Черно море — не защото той бързо е определен топонимично, а защото атмосферата, която носи, е небългарска по дух. Но видяна и описана от българин. А той е уловил онова, което българинът само може да забележи в чуждия пейзаж: обема, тъгата, протяжността на формите и бавното движение на времето. Българинът се чувства като на гости: близостта не скъсява разстоянията, не унищожава бариерите, не отпуска душата. Може би поради това Константин Константинов никога не се прехласва до самозабрава, никога не казва, че тук е по-хубаво от България, нито пък ще си позволи да твърди, че и от България по-красиви места няма. Не, той спазва мярката, отдава дължимото, пристъпва с респекта на възпитания и чувствителен българин. На българина от XX век, който е преодолял изостаналостта си и който вече се е освободил от комплекса за културна малоценност. В пътеписите на К. Константинов това е може би най-важната особеност. Тя е резултат на нови културни напластявания, на издигане на българската интелигенция, която познава основно културата и изкуството на другите народи и е в течение на всичко ново, което се ражда. И не само е в течение, но и осмисля в дълбочина новото, усвоява го с рядко проникновение. Ако някога Алеко Константинов се впечатляваше силно от реда в Европа и Америка, от бита, от редицата дребни придобивки, от любезността и възпитанието на европейца, от технизирането на живота, Константин Константинов разсъждава за изкуството, защото го познава, наблюдава трезво новия начин на живот, оценява новото място на един или друг град в духовната география на времето („Днес Марсилия не е вече признатият град отпреди две-три десетилетия. Той е обуржозен, демократизиран, достъпен. Блясъкът, безгрижието и снобизмът се отместиха към Кан, към Сен-Рафаел, най-вече в Жуан ле Пен. Ница сега е само двестехиляден град, с фабрики, работници, моряшки барове, ресторанти à prix fixe и клонове от универсални магазини.“ — „Лазурният бряг“). Аз не се съмнявам, че през 1931 г., когато писа-

телят е посетил Ница, той е видял образцов ред, сигурна организация, бърз транспорт и пр. Но него го интересува какво представлява градът като фактор в духовния живот. Техниката играе огромна роля в общественото развитие, но тази роля е все пак спомагателна. Техниката обслужва хората, помага им да създават удобства и уют, ала тя е бездушна и ще убие човека, ако не е одухотворена, ако обществото не установило хармония чрез изкуството. Величието на един град, на един народ, на една държава се измерва със значението им за изкуството и творенията на духа. Това разбира се, не означава, че Константин Константинов пренебрегва прагматичните стойности, че е нихилистично настроен към върховете на науката и техниката. Просто той търси по-дълбоките стойности, стреми се към онова, което одухотворява и придава човешчина на предметите.

Жажда за опознаване на чужди страни и народи не намалява страстта към пътуване из България, към уединяване в красивите и тихи кътчета на родината. Константин Константинов е роден и израснал в Сливен; възпитан е в духа на възрожденските традиции и нравственост, но е живял повече в София. Суетата на столицата го изморява, тя го отчуждава от него самия, от изконните български добродетели от природата. Потребността да се общува с природата и с извънстоличния бит не е бягство от урбанизацията, от „мегаполиса“. До войната София е все още сравнително малък (за днешните мащаби, разбира се) град. Нито шумът, нито замърсяването на въздуха, нито ритъмът на живот са били толкова непоносими, че да правят невъзможно стоенето в столицата. Поривът е продиктуван от потребността да се обновяват сетивата, да се опреснява паметта с впечатления от народния живот в цялата страна, да се следят промените, да се влиза в непосредствен досег с естествения мир на хората от села и градове, да се излезе от постоянната ежедневна среда на интелектуалци. Никой пътепис на Константинов не е дошъл след пътуване за почивка, забава или неделно разтоварване след напрегнатото ежедневие. Пътуването на писателя е среща с нови хора, които ще му разкажат за себе си, ще му доверят своите тайни, своите истини.

Ала какви са тези тайни?

Когато човек общува с природата, не са достатъчни очите и ушите, за да се обеме красотата и величието ѝ. Необходими са още усещания и възприятия, чрез които да се извлекат и звуковете, и цветовете, и вътрешният живот на природата, движението в нея, животът ѝ. Защото видимото още не е същността, макар че същността до голяма степен се проявява във видимото. К. Константинов пресъздава „подводното“ течение, което е могъщо и не всеки го забелязва.

Има нещо тържествено в пътните картини на Константин Константинов, нещо приповдигнато и величествено. Дори в спокойствието на пейзажа писателят долавя медните гръби на древното минало, отшумелите звуци на някаква битка, стоновите на умиращите или радостните възгласи на щастливи победители. Природата е пропита с история, с човешки съдби. Времето е променило много неща, отнесло е в небитието действащите лица, но декорите са останали същите и не е трудно да се възстановят събитията. Не е трудно и е интересно, тъй като в тях са участвували живи хора със свои съдби, със свои драми и страдания. Какво ли не са преживели тези хора в предсмъртния си час, кого ли са призовавали на помощ, когато стоманеното копие е пронизвало крехките им гърди? Скалите и дърветата днес са безмълвни свидетели на подеми и погроми, на чутовна храброст и неизмерими мъки. Когато едно нещо е обагрено с човешка кръв, когато е попивало сълзите и възторзите, тогава то престава да бъде бездушен камък, вековно дърво или вода. То вече е част от човека белег е в ориста му, елемент е от правото му да съществува. Ето защо природата в пътеписите на Константин Константинов не е просто природа; красотата не е обикновена красота и тайната не е каква да е тайна. Писателят във всичко дири знаците на миналото, на човешкото присъствие, на опита, дошъл от времето. По нашите земи той не открива паметниците, които срещаше в чужбина. Тук те са далеч по-малко запазени и прочути, но и руините могат да говорят на онзи, който умее да ги слуша.

А те говорят сякаш с гласа на хилендарския монах за старата слава, за това, че българинът трябва да бъде горд, че миналото трябва да се познава, защото е изпълнено с велики дела. Писателят обаче не се настройва патриотарски и не провокира нездрави чувства и настроения у своите читатели. Националната гордост се поражда не толкова от спечелените битки от предците, а от способността да се гради българската държава като здрав и хармоничен организъм, предоставящ възможност на хората за мирен и спокоен трудов живот. Когато гледа останките от дворци и крепости, от гробници и предмети на бита, Константин Константинов иска да си представи точно този живот. Така пътуването по историческите места се превръща в пътуване към миналото, за да се прокара мост между настоящето и някогашното, да се установят връзки между деди и внуци и да се види върху какви устои живее съвременният българин, кое му пречи и кое му дава сили.

Често човекът, който се е установил на това историческо място, не съзнава какво е наследил, или, потиснат от нерадостната си съдба, принуден да понася самотата си, няма време да мисли за историята, за старата слава на рода си („Шипка“). Нещата имат различни измерения — важна е гледната точка. За писателя Шипка е обвеева с легенди: той вижда храбрите опълченци, помни сраженията. Домакинът на спасителния дом е роб на измъчващата го зимна самота. Той жадува за хора, за близост за човешко присъствие — какво значение има, че живее на легендарно място, на място-светиня. А може би точно това засилва драмата му, увеличава безизходицата му. Гостите няма да го разберат. А дори и да го разберат, те ще се отнесат към съдбата му като към един тъжен случай, като епизод от романтичното им пътешествие. Ето как пътеписите на Константин Константинов от природни описания се превръщат в психологически разкази.

В пътеписите си из България писателят обикновено описва някаква малка случка, за да разкаже историята на един живот — най-често нещастен. И тук среща неосъществени личности, тръгнали из горите и планините да дирят късмет и покой за душата. Дори и тук, където уж всичко е така красиво и просторно и предразполага към размисъл и благородство, се разиграват драми, пламват обиди, поражат се страсти и недоволства. А може би именно поради красотата и простора, поради липсата на условия всичко се проявява в крайните си състояния, в грандиозните си форми. Тук няма на кого да се оплачеш, няма кой да те утеши, да ти помогне, да те спаси — тук си най-самотен и отчаян.

Природата е майка на всичко. Ала без човека нейната красота и загадъчност, нейното величие и спокойствие са безполезни и безсмислени. Затова писателят не я рисува като фон, върху който се разиграват човешките действия. В пътеписите му (а това с още по-голяма сила важи за разказите) човек и природа са в неразлично единство. Когато една от двете съставки на това единство бъде накърнена, хармонията се разрушава, красотата изчезва.

Пътеписите на Константин Константинов са социални. В тях той разглежда важни и актуални за съответния исторически момент въпроси на общественото положение, на историческата съдба на народа. Красивата гледка не е в състояние да заглуши социалното чувство, да отклони вниманието от ставащото в света на хората. Това е напълно в духа на българския пътепис. В пътеписа „По Струма“ Константин Константинов размишлява за нерадостната съдба на хилядите българи след Първата световна война, които проливат кръвта си заради чужди интереси. В същото време дипломатите заседават, надлъгват се, уверяват се във върност към принципите на мира и свободата, а народите гинат, съседите се избиват. Всичко в крайна сметка преминава, противоречията стихват, планината е пак красива и пак има време да ѝ се възхищаваш. Но остава горчилката от изкуственото разделение между хората. То по неизбежност се прехвърля и върху природата. Нелепо е да делиш нещо, което принадлежи на всички; нелепо е да предявяваш претенции за собственост, но такива са времената. Константин Константинов и тук проявява своя демократизъм и хуманизъм. Описанието на природната картина се превръща в призив за спасяване на човека, в

зов за любов между хората, за щастие и мир. Защото на този грешен свят всичко е помни; всичко се съхранява в човешката памет и в паметта на природата. И макар това да са картини, рисувани мимоходом и от първо гледане, писателят е навлязъл дълбоко в съдбата на хората, населяващи местата, които посещава, запознал се с техните нрави, разбрал е мъката им и споделя нещастieto им. А той е особено отзивчив към човешкото нещастие. Преодоляването му чрез съчувствие или чрез смисълът на изкуството, създавано от Константин Константинов.

В пътеписите Константин Константинов пресъздава не само ситуации, а и характери. Да си припомним отново пътеписи като „Шипка“, „Из Странджа“, „Мелик“, „Рилски манастир“ и др. С два-три шриха писателят улавя и рисува лицата, жеста, походката, някакъв навик у героя си, за да изрази права му, да внуши настроението. Разбира се, характеристиките тук не търпят развитие, не се осъществяват докрай, а са взети в един само миг, в едно проявление. Писателят го е одушевил, вложил в тях съществени черти и ние сякаш знаем както цялото им минало, така и бъдещето им. Удивителна е тази способност у Константин Константинов. Тя го прави ненадминат майстор на портрета в пътеписния жанр. Обикновено в пътеписа се търси колективният образ, а не индивидуалният, но Константин Константинов не може да отминее самотния човек, да пренебрегне нещастieto и поривите на отделните хора.

Константин Константинов размишлява и за националната съдба на народа, за колективния образ на българина. Когато посещава някое място, писателят изпитва трепет, защото знае, че то е свързано с историческо събитие, че е играло някаква роля в живота на хората тук. И той отива подготвен, податлив на сиянието на историята. Природата придобива друг смисъл, други измерения. Защото тя вече не е просто величествена планина, гигантски зъбери или тиха долина, а средище на духове от миналото, спасение, упование и вяра в свободата, място за размисъл и бягство от съдбата. Венецът на това единство според Константин Константинов е Рилският манастир: „Човешки поетник на същото безсмъртие е това огромно светилище. Може би най-великото и най-прекрасното, което е създал българският народ, е тук. Тук единствено може да се проумее вътрешната сила на един човек и на един народ, когато те са едно и също. Тук няма древност — поетична, но мъртва. Смъртта е отстъпила победена и човекът е създал нещо неизмеримо по-значително от себе си.“ („Рилският манастир“) И малко по-надолу: „Тук не е имало ангария, нито трудово повинност. Не е строила държава, а един народ, и то — поробен. И той народ — безименни селяни, еснафи, дребни духовници — е издигнал една истинска крепост, за да запази безсмъртието, което носи в себе си — своето съзнание и езика си. Една твърдина не за разрушения и зло, едно укрепление на човешка обич, на мъдрост и на светлина. Един бастион на духа, единичък оцелял сред толкова някогашни крепости, градени за тленни неща и превърнати днес в прах.“ Безсмъртието на природата и безсмъртието на човека се сливат в един паметник, съхранил националния дух, доказал правото на българите да живеят свободно. Човекът не се е намесвал в природата — той просто е допълнил нейното величие със своето, за да му придаде нова стойност и нов живот.

Ала най-важното качество на Константин-Константиновите пътеписи е свидетелство за времето, за промените в хората, за събитията и преживяванията. Това свидетелство е достоверно, защото е резултат на непосредствени наблюдения и впечатления, на лични срещи и контакти. Онова, което писателят е видял и запечатал в своите пътни картини, не е мъртво, не е консервирано, а продължава да живее и да напомня за вечното движение, за неизбежните драми и конфликти в това движение. Сред природата или в малкото провинциално градче съществува борба между старото и новото, между закостенялата и непредаваща се традиция и нещастieto на така наречената „цивилизация“, на модерния начин на живот с шума, бързината, жестокостта, суетата и дехуманизацията. Това създава проблеми при общуването. А точно общуването, възможността да се влезе във връзка с други хора, да се установи мост между непознати, да се постигне разбирателство, да се въздари дружба и приятелство са белазите на човешината. Човешината дава право на един свят да съществува дълго.

Такива именно измерения търси писателят в местата, които посещава и към които се привързва. Защото той наистина се привързва, обиква ги и им съчувства.

Не е необходимо да правим справка, кога е писан един или друг пътепис на Константин Константинов — толкова автентично е всичко в него, толкова строго се придържа авторът към външните и вътрешните белези, към фактурата на мястото, към декора на действието. Аз не говоря за духа на мястото, за проблемите, за социалната характеристика, а за онова, сред което живеят хората. Видяното от писателя в Мелик, Банско, на Шипка, в Рилския манастир (колко хубаво е описал той проникването на новите постижения на цивилизацията в мястото за усамотение и молитва на отшелника Иван Рилски). А София по време на бомбардировките? Кой така точно и впечатляващо е запечатал трагедията на този град през войната? Кой друг ни е дал свидетелство за живота на бежанците, прокудени от сполетялата ги участ далеч от дома? Перото на Константин Константинов не описва — то плаче и стене, смее се или вика от радост и наслада.

Майсторството на един писател не се проявява в стриктното следване на някакви канони, във формалните постижения. Значим е оня творец, който успее да пресъздаде душата на човека, да пресътвори света му, да изрази чрез своите думи гласа на радостта или страданието. С всеки изминат ден ние все повече се убеждаваме, че Константин Константинов е писател, в чиито творби бие пулсът на времето, чува се гласът на онеправдания човек, на гордата и достойна личност.